

UDC 94(437)(=161.2):323.1

JUDr. PhDr. **René Petráš**, Ph.D.
Researcher and university teacher, lawyer and historian
Ústav právních dějin (Institute of Legal History)
Univerzita Karlova Právnická fakulta (Charles University Faculty of Law)
Náměstí Curieových 7, 116 40 Praha 1
E-mail: petras@prf.cuni.cz

RECENZE Marian Gajdoš — Stanislav Konečný: Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953).

**I. Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo
UNIVERSUM-EU, Prešov 2013, 265 strán.**

**II. Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo
UNIVERSUM-EU, Prešov 2014, 262 strán.**

REVIEW OF THE MONOGRAPH by Marian Gajdoš, Stanislav Konečný: Ukrajinská menšina na Slovensku jako objekt a subjekt politiky (The Ukrainian minority in Slovakia as an object and subject of politics) (1945–1953). I. Published by UNIVERSUM-EU, Prešov 2013, 265 pages. II. Published by UNIVERSUM-EU, Prešov 2014, 262 pages.

Tato recenze se věnuje zajímavé a přínosné publikaci — zhruba z poloviny jde o edici dokumentů — věnované ukrajinské menšině na východním Slovensku po druhé světové válce. Je ale vhodné nejdříve nastínit specifika rusínské/ukrajinské otázky na Slovensku i některé prvky menšinových výzkumů v regionu i v České republice a na Slovensku obecně¹.

K nejpozoruhodnějším menšinovým otázkám, s nimiž se muselo již od svého vzniku v roce 1918 vyrovnávat Československo i dnešní Slovensko od roku 1993 je postavení Rusínů či Ukrajinců na severovýchodním Slovensku. Tato východoslovanská skupina byla totiž národnostně nevyhraněná a kolísala mezi rusínskou (karpatoruskou), ruskou (velkoruskou) a ukrajinskou (maloruskou) orientací. Činitelé celostátní politiky a úředníci v Praze v meziválečném ale i komunistickém Československu přitom o regionu věděli jen málo či leckdy nic. Nešlo zde přitom jen o nějaký teoretický etnologický problém pro hrstku vědců a nadšenců, ale o dosti zásadní politický problém, který mj. velmi narušoval celkovou koncepci postavení menšin v meziválečném Českos-

lovensku. Tato pro stát klíčová otázka byla totiž nejdůkladněji upravena z hlediska používání jazyka, kdy se vycházelo ze skutečnosti, že hlavní rozdíl mezi Čechy a Němci nebo Slováky a Maďary se týkal mateřského jazyka v úřadech a školách².

Národnostní a jazyková nevyhraněnost této skupiny obyvatel na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi znamenala z hlediska snahy o jednotné právní řešení velký oříšek, který byl v praxi leckdy raději spíše přehlížen. Celou otázku pak mimořádně komplikovala mezinárodněprávní ochrana menšin a z ní vycházející ústava 1920, která měla zaručovat specifické postavení Podkarpatské Rusi. Složitě etnologické a také mimo jiné i právní otázky pak přetrvaly do komunistického Československa³, ale někdy i do současnosti. Zásadní změnu ovšem znamenal zábor Podkarpatské Rusi Sovětským Svazem na konci druhé světové války, kdy na Slovensku zůstala jen poměrně málo početná menšina. Ta měla v mnohém specifické postavení, čemuž se věnuje recenzovaná práce.

Výzkumy postavení menšin na východě Slovenska se v poslední době úspěšně rozvíjejí. Například koncem srpna 2017 byl autor tohoto textu oponentem velmi zajímavé disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích, věnované meziválečné éře, školitelem byl ostatně autor recenzované práce dr. Gajdoš. Publikace pozoruhodně propojující otázky menšinové a správní byla brzy vydána⁴. Při těchto výzkumech lze přitom nalézt i vazby na českou historiografii. U klíčové metodologické publikace vyšlé počátkem roku 2017 a nazvané K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov⁵, mezi jejímiž editory jsou ostatně autoři recenzované práce (eds. Gajdoš, Marián — Konečný, Stanislav — Lukáč, Marián) najdeme i příspěvky z ČR. Vcelku ovšem témata ze slovenské historie vyvolávají u českých badatelů bohužel jen omezený zájem, české práce zpracovávající dějiny Československa slovenský vývoj reflektují jen omezeně a často vůbec ne⁶.

Dále je třeba nahlédnout na některé aspekty menšinových výzkumů v České republice a na Slovensku. Národnostní a menšinová problematika vyvolává velký a oprávněný zájem u řady společenských věd v ČR a na Slovensku a to včetně historie. U práva a právní historie, což je specializace autora tohoto textu, je situace složitější, k čemuž přispělo i přehlížení tohoto tématu za komunistické éry⁷. Teprve v posledním zhruba desetiletí výrazněji přibývá odborné literatury, kde základem jsou aktivity pražské právnické fakulty Univerzity Karlovy a zde zejména Ústavu právních dějin, kde působí i autor tohoto textu⁸.

Za komunistické éry se vytvořila dvě kvalitní pracoviště zaměřená na menšiny v rámci Československé akademie věd, a to Slezský ústav v Opavě a Spoločenskovedný ústav v Košicích. V ČR se stal Slezský ústav součástí Slezského muzea, nadále organizoval například cenné konference, jenže

bohužel okolo roku 2007 se změnila jeho vědecká orientace na regionální historii. V ČR od té doby neexistuje ústřední vědecké pracoviště věnující se menšinám, což nahrazuje vcelku roztržštěná aktivita pracovišť zejména v Ústí nad Labem, Českých Budějovicích, Opavě, a samozřejmě i hlavních centrech vědy Brně a Praze (včetně Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy).

Na Slovensku naštěstí klíčová role Společenskovedného ústavu SAV v Košicích zůstala zachována. Nemalá část jeho publikací je volně na internetu pod stránkami Ústavu, což je naopak v České republice bohužel dosud neobvyklé. Ústav udržuje i silné vazby s českými badateli, jak ilustruje z poslední doby například publikace *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Ocenit je třeba, že Ústav vydává alespoň některé práce včetně této i v anglické verzi — *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries*⁹. Také ve vědeckém internetovém časopise Společenskovedného ústavu *Člověk a společnost* vychází články odborníků z ČR¹⁰.

Společenskovedný ústav v Košicích není jediným pracovištěm na Slovensku věnujícím se menšinám. Z hlediska autora recenze, specializací právního historika, je třeba bohužel konstatovat, že zájem o právní a právněhistorické aspekty byl bohužel dlouhodobě zcela minimální. Nyní se již situace zlepšuje, kdy (i ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy) se problému častěji věnuje alespoň Katedra veřejnoprávních věd Akadémie Policajného zboru v Bratislave. Například organizují konference obvykle koncem října a vydávají cenné sborníky, kde je sice řada autorů spíše praktiky správy a policie, což ale nijak neubírá jejich přínosnosti¹¹.

Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. (1945–1953) I.

Po velmi rozsáhlém přehledu naznačujícím širší souvislosti výzkumu je třeba nahlédnout na první díl recenzované práce nazvané *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky, který se věnuje období 1945–1948*. Publikace je kombinací rozsáhlé vědecké studie (do strany 124) a edice dokumentů k menšinové otázce (s. 126–265). První kapitola vědecké studie rozebírá sociálně ekonomické podmínky Ukrajinců-Rusínů na Slovensku (I. Ekonomické a sociálne podmienky života menšiny, s. 13–34), dále následují klíčové politické otázky (II. Politické aspekty postavenia a vývoja menšiny, s. 35–92), zařazen je i nástin kulturních problémů (III. Národnostná kultúra v ideových turbulenciách obdobia, s. 93–119) a nakonec stručné shrnutí (Záver, s. 120–124).

Archiválie v publikaci jsou z činnosti UNRP, tedy Ukrajinské národní rady Prjaševščiny (rozsáhlý region, který by v češtině byl — ne zcela přesně —

zřejmě označen jako Prešovsko). Jde celkem o 53 cenných dokumentů týkajících se činnosti tohoto důležitého orgánu z let 1945–1948. Ten se tehdy pokoušel být jakousi obdobou Slovenské národní rady. Využíval tedy skutečnosti, že poválečná ČSR chtěla likvidovat neslovanské menšiny a napjaté vztahy panovaly i vůči Polákům, takže i přes nepočetnost této skupiny byla menšinou s nejširším státoprávním postavením, které ovšem bylo v mnohém nejasné. Originály dokumentů jsou uloženy v archivu ZRUSR — Zvazu Ukrajincov-Rusínov na Slovensku, fondu UNRP — Ukrajinská národná rada Prjaševščiny.

Práce (její první díl) tedy podává důkladný přehled otázky Ukrajinců-Rusínů v Československu v letech 1944–1948 a také zveřejňuje cenné dokumenty. Postavení menšiny je analyzováno nejen z úzce politického hlediska, jak bývá obvyklé, ale jsou začleněny i širší souvislosti ekonomické, sociální, kulturní. Přehlíženy samozřejmě nejsou ani komplikované prvky právní.

Postavení menšin a to zejména právě Ukrajinců-Rusínů v poválečné ČSR bylo v mnohém svérázné. Odsun Němců, neúspěšná snaha o odsun a tzv. reslovakizace Maďarů, ale i tlaky (například národních socialistů) na vyhnání Poláků či neuznávání židovské menšiny na rozdíl od meziválečného Československa (oficiálně v poválečné ČSR osoby tzv. židovského původu) znamenaly zcela nové poměry v regionu tradičně zásadně ovlivňovaném národnostní otázkou. Otázka Ukrajinců-Rusínů je pozoruhodná i při celkovém posuzování státního systému a práva poválečné ČSR, protože originálně ilustruje častou zmatenost koncepcí. Velice aktivní UNRP (— Ukrajinská národná rada Prjaševščiny) sice dosáhla mnohého, ale její ústavněprávní zakotvení bylo naprosto nejasné.

Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky. (1945-1953) II.

Publikace je stejně jako první díl kombinací vědecké studie (do strany 142) a edice (s. 144–262) dokumentů k menšinové otázce. Má i obdobnou strukturu, kdy první kapitola vědecké studie rozebírá sociálně ekonomické podmínky Ukrajinců na Slovensku (I. Ukrajinci a sociálně-ekonomický vývoj severovýchodního Slovenska, s. 13–51), dále následují klíčové politické otázky (II. Riešenie ukrajinskej otázky v politickej sfére, s. 52–90), opět nejsou přehlédnuty ani kulturní problémy (III. Ideologické a kultúrne aspekty vo vývoji ukrajinskej menšiny, s. 91–136) a nakonec zařazeno stručné shrnutí (Záver, s. 137–141).

Archiválie v publikaci jsou z činnosti různých orgánů věnujících se Ukrajincům-Rusínům v letech 1948–1953. Jde celkem o 22 cenných dokumentů. Dokumenty jsou uloženy nejčastěji v SNA — Slovenském národném archivu, fondu ÚV KSS — Ústredném výboru Komunistickej strany Slovenska.

Druhý díl práce rovněž předkládá důkladný přehled postavení Ukrajinců-Rusínů v Československu, nyní v éře 1948–1953, opět se zveřejněním cenných dokumentů. Postavení menšiny je opět analyzováno nejen z úzce politického hlediska, ale nastíněny jsou širší souvislosti ekonomické, sociální, kulturní. V tomto počátečním období komunistického režimu bylo zjevné jeho zaměření na urychlené budování nové společnosti a menšinová otázka stála v mnohém na okraji zájmu. Postavení Ukrajinců-Rusínů se začalo komplikovat, kdy na jedné straně šlo o národ vázaný na Ukrajinu, tedy jednu z hlavních republik opěvovaného sovětského vzoru, jenže na druhé straně právě tento národ (hlavně jeho v západních regionech žijící příslušníci) měl k Moskvě negativní poměr. To vedlo zejména ke snaze omezit mimořádně silné postavení řecko-katolické církve s jeho vazbou na nepřátelský Vatikán.

Recenzovaná dosud dvoudílná práce je cenným příspěvkem k problematice. V nejbližší době by měl vyjít i třetí díl zahrnující období 1954–1960.

¹ Obdobně viz Petráš R. Právněhistorické studie 47/2. S. 157–161.

² Podrobně viz Petráš R. Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana. Praha 2009. Též viz Kuklík J. — Petráš R. Minorities and Law in Czechoslovakia 1918–1992. Prague, 2017.

³ Podrobně viz Petráš R. Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970. Praha, 2007.

⁴ Lukáč M. Rusíni v Košickej župe XX. Národnostná politika československého štátu voči Rusínom v rokoch 1923–1928. Košice, 2017.

⁵ Gajdoš M. — Konečný S. — Lukáč M. (eds.). K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky. Košice, 2016.

⁶ Autor recenze zpracovával řadu přehledů výzkumu — podrobně viz zejména Petráš R. — Starý M. Právněhistorická bibliografie. Výběr českých a slovenských prací z let 1990–2000 k dějinám státu a práva. Praha, 2005 (252 stran); Petráš R. — Falada D. Die tschechische rechtshistorische Literatur in den Jahren 1984–2003. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 27, 2005, Nr. ¾. S. 229–253; Petráš R. Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989. *Právněhistorické studie* 39, 2007. S. 41–59.

⁷ Petráš R. Právo, právní historie a národnostní výzkumy v ČR. *Interakce národnostních kultur / teoretické a metodologické přístupy*. Opava, 2008. S. 55–62.

⁸ Podrobně viz Petráš R. Právní historie a výzkumy národnostní otázky. Gajdoš M. — Konečný S. — Lukáč M. (eds.) *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice, 2016. S. 15–18.

⁹ Šutaj Š. — Heldáková L. — Regináčová N. (eds.). Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí. Prešov, 2017. Anglická verze Šutaj Š. — Heldáková L. — Regináčová N. (eds.). Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries. Prešov, 2017. Obě knihy jsou na stránkách Spoločenskovedného ústavu. URL: <http://www.svusav.sk/sk/submenu2/publikacie/>.

¹⁰ Viz zejména Človek a spoločnosť 2013, č. 4. URL: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/zoznam-rocnikov/>.

¹¹ Viz např. Marczyová K. — Medelský J. — Odler R. a kol. Aktuálne problémy migrácie v Európe a jej ľudskoprávna dimenzia. Praha (vydala Univerzita Karlova Právnická fakulta), 2016; Marczyová K. — Medelský J. Postavenie menšín pred a po vstupe štátu do Európskej únie. Bratislava, 2017.

REFERENCES

1. *Člověk a společnost*. (2013), 4. Retrieved from <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/zoznam-rocnikov/> [in Slovak].
2. Gajdoš, M., Konečný, S., & Lukáč, M. (Eds.). (2016). *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice [in Slovak].
3. Kuklík, J., & Petráš, R. (2017). *Minorities and Law in Czechoslovakia 1918–1992*. Prague [in English].
4. Lukáč, M. (2017). *Rusíni v Košickej župe XX. Národnostná politika československého štátu voči Rusínom v rokoch 1923–1928*. Košice [in Slovak].
5. Marczyová, K., Medelský, J., & Odler, R. (2016). *Aktuálne problémy migrácie v Európe a jej ľudskoprávna dimenzia*. Praha: Univerzita Karlova Právnická fakulta [in Czech].
6. Marczyová, K., & Medelský, J. (2017). *Postavenie menšín pred a po vstupe štátu do Európskej únie*. Bratislava [in Slovak].
7. Petráš, R. (2007). *Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšín v českých zemích v letech 1948–1970*. Praha [in Czech].
8. Petráš, R. (2009). *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšín v první československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha [in Czech].
9. Petráš, R. (2008). *Právo, právní historie a národnostní výzkumy v ČR. Interakce národnostních kultur, teoretické a metodologické přístupy*. Opava [in Czech].
10. Petráš, R. (2007). *Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989. Právněhistorické studie* 39, 41–59 [in Czech].
11. Petráš, R., & Falada, D. (2005). *Die tschechische rechtshistorische Literatur in den Jahren 1984–2003. Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 27, 3/4, 229–253 [in German].
12. Petráš, R., & Starý, M. (2005). *Právněhistorická bibliografie. Výběr českých a slovenských prací z let 1990–2000 k dějinám státu a práva*. Praha [in Czech].
13. Šutaj, Š., Heldáková, L., & Regináčová, N. (Eds.). (2017). *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Prešov [in Slovak].
14. Šutaj, Š., Heldáková, L., & Regináčová, N. (Eds.). *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries*. Prešov [in English].